

הרב יהודה זולדן

נגעי בתים בתחום עזה

(סנהדרין ע"א)

בפרשת מצורע נצטוונו על הלכות נגעי בתים (ויקרא יד, לג-נד). הלכות אלו באות לאחר ציוויים על נגעי אדם ונגעי בגדים. אלא שכאן התורה מדגישה שדיני בית מנוגע, בשונה מדיני נגעי אדם ובגד, הם אך ורק בארץ ישראל: "כי תבאו אל ארץ כנען אשר אני נתן לכם לאחזה ונתתי נגע צרעת בבית ארץ אחזתכם" (ויקרא יד, לג).

גופו של אדם נייד. גם הבגד מתנייד איתו. לכן נגעי אדם ובגדים נוהגים גם בחו"ל. אך בית הוא מקום קביעותו של האדם. "בבית ארץ אחזתכם כתיב, דמחבר בארעא שמיה בית" (נדרים נו ע"א). דבר שמחובר לקרקע שמו בית. ביתו של אדם מישראל, החיבור השלם לקרקע והקביעות של האדם, הוא אך ורק בארץ ישראל, לכן נגעי בתים נוהגים רק שם. הרמב"ן בפירושו לויקרא יג, מז רואה בכך את השגחתו המיוחדת של ה' בארץ:

"ונתתי נגע צרעת בבית ארץ אחזתכם", כי היא מכת השם בבית ההוא. והנה איננו נוהג אלא בארץ שהיא נחלת ה', כמו שאמר: כי תבאו אל ארץ כנען אשר אני נתן לכם לאחזה. ואין הדבר מפני היותו חובת קרקע, אבל מפני שלא יבא הענין ההוא אלא בארץ הנבחרת אשר השם הנכבד שוכן בתוכה. ובתורת כהנים (מצורע פרשה ה ג) דרשו עוד, שאין הבית מטמא אלא אחר כבוש וחלוק, ושיהא כל אחד ואחד מכיר את שלו. והטעם, כי אז נתישבה דעתם עליהם לדעת את ה', ותשרה שכינה בתוכם.¹

כשעם ישראל התיישב בארצו לאחר שנות הכיבוש והחלוקה, התיישבה עליהם גם דעתם, שרתה עליהם השכינה באופן מלא, ונדרש מהם לקיים את התורה והמצוות כראוי ושלא לחטוא באותן עבירות שבין אדם לחברו המביאות את עונש הצרעת.²

האם אי פעם היה בית מנוגע? בתוספתא בנגעים ו, א נאמר:

בית המנוגע לא היה ולא עתיד להיות. למה נכתב? אלא לומר לך דרוש וקבל שכר.

הגמרא בסנהדרין ע"א מסיקה שהתנא הסובר כך הוא ר' אלעזר בר' שמעון:

כמאן אזלא הא דתניא: בית המנוגע לא היה ולא עתיד להיות, ולמה נכתב – דרוש וקבל שכר. כמאן – כרבי אלעזר ברבי שמעון. דתנן (משנה נגעים פ"ב מ"ג) רבי אלעזר ברבי שמעון אומר: לעולם אין הבית טמא עד שיראה כשתי גריסין על שתי אבנים, בשתי כתלים, בקרן זוית, ארכו כשני גריסין ורחבו כגריס. מאי טעמא דרבי אלעזר ברבי שמעון – כתיב קיר וכתיב קיר, איזהו קיר שהוא כקירות – הוי אומר זה קרן זוית.

¹ הרמב"ן אמנם ממשיך שם: "וכן אני חושב בנגעי הבגדים שלא ינהגו אלא בארץ, ולא הוצרך למעט מהן חוצה לארץ כי לא יאדעו שם לעולם". לדעתו, גם נגעי בגדים הם רק בארץ ישראל.

² הסברו זה של הרמב"ן מתאים לפרשנותו במקומות אחרים בתורה שלפיה בארץ ישראל נתבעות מעם ישראל זהירות רבה ורגישות גבוהה לקיום התורה והמצוות יותר מאשר בחו"ל, אף ביחס למצוות שבגוף ולא רק בנוגע לאלו התלויות בארץ. יש לדעת את משפט אלוהי הארץ ולא לחטוא. זו הסיבה שסודם נחרבה, כי לא ייתכן עיר בארץ שתנהג כסדום (רמב"ן בראשית יט, ה); יעקב נשא שתי אחיות בחו"ל ולא בארץ, ורחל שנישאה לאחר לאה – מתה (רמב"ן בראשית כו, ה); וזוהי אזהרת התורה בפרשת העריות שלא לטמא את הארץ (רמב"ן ויקרא יח, כה), ועוד. ראה: הרב עוזי קלכהיים, "ההיבט המוסרי בירושת הארץ בכתבי הרמב"ן", אדרת אמונה, עמ' 303-337.

הקריטריונים שמציב ר' אלעזר בר' שמעון לעמידתו של בית בתנאים של בית מנוגע הם בלתי אפשריים, ולכן המסקנה היא שהאמור בתוספתא הוא לשיטתו. התורה כתבה פרשה זו על מנת שתידרש ותילמד על ידנו, על מנת שנבין ונפנים את משמעות העניין על אף שבאופן מעשי לא יכול להיות בית מנוגע.³

במקומות אחרים מובאת דעתו זו של ר' אליעזר ברבי שמעון כדעה יחידה החולקת על חכמים. הסנהדרין היא הגוף המכריע בספקות ובמחלוקות, שנאמר: "כי יפלא ממך דבר למשפט בין דם לדם בין דין לדין ובין נגע לנגע דברי ריבת בשערך וקמת ועלית אל המקום אשר יבחר ה' אלקיך בר" (דברים יז, ח) – "בין נגע לנגע: בין נגעי אדם, לנגעי בגדים, לנגעי בתים" (ספרי דברים פסקא קנב). אילו ספקות ומחלוקות יכולים להיות בנגעי בתים? על כך משיבה הגמרא בסנהדרין פז ע"ב:

נגעי בתים – בפלוגתא דרבי אליעזר ברבי שמעון ורבנן. דתנן (משנה נגעים פ"ב מ"ג) רבי אליעזר ברבי שמעון אומר: לעולם אין הבית טמא עד שיראה כשני גריסין, על שתי אבנים, בשתי כתלים, בקרן זוית, ארכו כשני גריסין ורחבו כגריס.

נראה שחכמים החולקים על ר' אליעזר בר' שמעון, אינם מקבלים את הקריטריונים המחמירים שלו לחלות דין בית מנוגע, והם סוברים שמספיקים קריטריונים אחרים, כדברי ר' ישמעאל או כדברי ר' עקיבא החולקים על ר' אליעזר בר' שמעון באותה משנה בנגעים פ"ב מ"ג:

ר' ישמעאל אומר עד שיראה בשני גריסין על שתי אבנים או על אבן אחת. ר"ע אומר עד שיראה כשני גריסין על שתי אבנים לא על אבן אחת.

ואכן, בהמשך התוספתא בנגעים ו, א מובאים דברי תנאים המעידים על בית מנוגע:

אמר רבי אליעזר ברבי צדוק:⁴ מקום היה בתחום עזה והיו קורין אותו חורבתא סגירתא. אמר רבי שמעון איש כפר עכו: פעם אחת הלכתי לגליל וראיתי מקום שמצינין אותו, ואמרו: אבנים מנוגעות פינו לשם.

ר' אליעזר בר' צדוק ור' שמעון איש כפר עכו מייצגים את דעת חכמים, ולפיהם בתחום עזה ובגליל היו בתים מנוגעים, בשונה מדעת מדעת ר' אליעזר בר' שמעון הטוען שלא ניתן כלל להחיל את הקריטריונים של בית מנוגע ולכן לפיו בית מנוגע לא היה ולא נברא. מחלוקתם היא בשאלה מהם התנאים הנדרשים על מנת לקבוע שבית הוא מנוגע.⁵

מדברי ר' אליעזר בן צדוק הסיק הרב אשתורי הפרחי, כפתור ופרח פרק ז [מקום אשקלון ועזה], שעזה היא בתוך ארץ ישראל:

³ ראה בספורנו לויקרא יג, מז המסביר באריכות מדוע בית מנוגע אינו יכול להיות ומהי הסיבה שבכל זאת כתבה זאת התורה. ראה עוד: אנציקלופדיה תלמודית, ערך: דרוש וקבל שכר, כרך ז, עמ' תרלה-תרלח.

⁴ בתוספתא (צוקרמנדל, חזון יחזקאל, ובדפוסים) מובא דעת ר' אליעזר בר' צדוק בשמו של ר' אליעזר בר' שמעון. אך מן הגמרא בסנהדרין עא ע"א משמע שר' אליעזר בר' שמעון הוא החולק וסובר שבית מנוגע לא היה ולא עתיד להיות. אכן הגר"א בהגהותיו לתוספתא מתקן את הגרסה, ולפיו דעה זו היא דעתו של ר' אליעזר בר' צדוק, וכפי שהבאנו כאן בגוף המאמר.

⁵ המחלוקת באשר לבית מנוגע – אם היה או לא – מופיעה בגמרא בסנהדרין עא ע"א לאחר שהובאו שם שתי מחלוקות דומות ביחס לבן סורר וביחס לעיר הנדחת. באשר לבן סורר, בתוספתא סנהדרין יא, ו נאמר שבן סורר לא היה ולא עתיד להיות, והגמרא שם מסיקה שהסובר כך הוא ר' יהודה או ר' שמעון, המציבים תנאים בלתי אפשריים להחלת שם בן סורר ומורה על נער, ומכאן שהם הסוברים זאת. ר' יונתן טוען שהוא ראה בן סורר וישב על קברו. כך גם באשר לעיר הנדחת. בתוספתא בסנהדרין יד, א נאמר שעיר הנדחת לא הייתה ולא עתידה להיות. הגמרא שם מסיקה שר' אליעזר הוא הסובר שלא יכולה להיות עיר הנדחת, כי לא ייתכן שאין בעיר בישראל מזוזה (או ספרי קודש אחרים), וממילא לא ניתן לשרוף את כל שללה. גם כאן אומר ר' יהונתן שעיר הנדחת הייתה והוא ישב על תילה. בבית מנוגע, העדויות של חכמים על בית מנוגע הן לא מפיו של ר' יונתן אלא בשם ר' אליעזר בר' צדוק ור' שמעון איש כפר עכו.

פרק בן סורר (סנהדרין ע"א) ותוספתא מסכת נגעים פרק ו' (ה"א), רבי אלעזר בר' שמעון מקום היה בתחומי עזה והיו קורין לו חורבתא סגריא. ונגעי בתים אינם אלא בארץ ישראל, דארץ אחוזתכם כתוב בה (ויקרא יד, לד), מתניתין מסכת נגעים פרק י"ב (מ"ד), ירושלם וחוף לארץ אינם מטמאין בנגעים.⁶

מאחר שנגעי בתים נוהגים אך ורק בארץ ישראל ולא בחוף לארץ, ומאחר שר' אליעזר ברבי שמעון מעיד שהיה בית מנוגע בתחום עזה, מכאן שתחום עזה הוא בתוך ארץ ישראל. ניתן להוסיף עוד, שבתוספתא מצינו שתי עדויות להיותם של בתים מנוגעים בארץ ישראל. בתחום עזה ובגליל, כנראה בסביבות עכו. עזה ועכו שתיהן נמצאות מחוץ לגבולות עולי בבל, כמובא במשנה בגיטין פ"א מ"א:

רבי יהודה אומר: מרקם למזרח ורקם כמזרח. מאשקלון לדרום ואשקלון כדרום. מעכו לצפון ועכו כצפון. רבי מאיר אומר: עכו כארץ ישראל לגטין.

אף על פי כן, לעניין נגעי בתים שתי הערים הללו הן בגדר "ארץ אחוזתכם". דיני נגעי בתים אינם כמו הלכות אחרות במצוות התלויות בארץ החלים בגבולות עולי בבל או עולי מצרים. נגעי בתים קשורים לגבולות ארץ ישראל המובטחת. הקב"ה הבטיח לאברהם: "ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית לאמר לזרעך נתתי את הארץ הזאת מנהר מצרים עד הנהר הגדל נהר פרת" (בראשית טו, יח), ואחר כך חזר והבטיח לו: "והקמתי את בריתי ביני ובינך ובין זרעך אחריך לדרתם לברית עולם להיות לך לאלהים ולזרעך אחריך. ונתתי לך ולזרעך אחריך את ארץ מגריך את כל ארץ כנען לאחוזת עולם והייתי להם לאלהים" (בראשית יז, ז-ח). ארץ האחוזת היא כל ארץ כנען.

הרב יוסף טראני (שו"ת מהרי"ט, חלק א, סי' מז), לא קיבל את הסברו של הכפתור ופרח. בתשובה בה הוא דן האם בני זוג יכולים לכופף את זה את זה לעלות לארץ ישראל ממצרים ולהתיישב בעזה, טיעונו המרכזי הוא שעזה היא בתוך גבולות עולי מצרים, אולם להלכה קובע גבול עולי בבל, ועזה לא נכללת בתוכו, ולכן אין עזה חלק מארץ ישראל. כלפי דברי הכפתור ופרח שצינו לעיל, כותב המהרי"ט:

ואותה תשובה שהביא הרב בעל הכפתור אין ממנה ראיה. [א] דהא דקרו ליה חורבתא סגריא שמא מזמן בית ראשון היתה, שהיו צריכין לזהר מטומאת האבנים. כי הא דאמר ר' בירושלמי פ"ה דמעשר שני (ה"א) בית המנוגע נותנין עליו אפר מקלה לציינו להרחיק ממנו את הרגל שלא יטמאו בו, ולכך היו מוסרין לבני בניהם להזהירם. והכי אשכחן בנדה (סא ע"א) במקום שהיו מחזיקים בו טומאה ובדקו עד שמצאו בור מלא עצמות ואמרו שהיה בור שמלא ישמעאל בן נתניה חללים. [ב] אי נמי איכא לאוקמא אף בבית שני, דשמא מופלג מעזה טובא הוא וקרו ליה תחומי עזה לפי שהיתה תחת ממשלתם. ...מדקאמר בתחומי עזה ולא קאמר בתחום עזה, בקצוות הגבול קאמר, וגבול מתרגמין תחום ולא על תחום השבת איירי.⁷

הנחת המהרי"ט היא שטומאת צרעת תלויה בכיבוש הארץ, ומשפקע קדושת הכיבוש, אין חל דין צרעת הבית. ייתכן שחורבה זו היא מימי בית ראשון והיו נזהרים מטומאת האבנים ומסמנים בית מנוגע. ייתכן עוד, שהחורבה היא מזמן בית שני, אך היא לא הייתה בעזה שהיא מחוץ לגבולות עולי בבל, אלא בסמוך לה, ולכן הודגש בתוספתא: תחום עזה. תחום זה היה תחת ממשלתם בזמן הבית השני, ולכן דין נגעי בתים חל באותו תחום.

⁶ דברים דומים כתב הרב יוסף ראזין, צפנת פענח, הלכות ערכין ד, א. אף הוא מציין שבעזה יש דין נגעי בתים.
⁷ הכפתור ופרח שם מאריך להוכיח ממקורות אחרים שתחום יכול להתייחס לגבול ולא בהכרח למידות תחום שבת.

אך הרב יעקב עמדין (מור וקציעה, או"ח סי' שו) דוחה את דבריו, שכן אם משבטלה קדושה ראשונה עזה היא חר"ל אזי לא היה צורך לסמן את האבנים כי ממילא המקום טמא בטומאת ארץ העמים. לפי דעת הרב עמדין אין לקשור את התנאים המחייבים בתר"מ לדין נגעי בתים:

יש חלק מארץ ישראל ממש לענין קדושה וטהרה וחיוב ישוב ודירה, ומחוקי מעשרות דרבנן פטורה, שחיובם מדבריהם תלוי בישוב ישראל ולא בקדושת הארץ.

הרב יעקב אריאל, דן באריכות רבה בתשובת המהר"ט, ובכלל דבריו דן גם בדברי היעב"ץ. לדבריו, ניתן להסביר את המהר"ט על פי דברי הספרא שכיבוש וחילוק הארץ הם התנאים המחייבים את המצוה של נגעי בתים, ועם חורבן הבית הראשון פסקה קדושת הארץ לענין זה, ובעיר עזה לא התחדשה הקדושה לענין נגעי בתים אף בבית שני כי לא היה שם כיבוש רבים.⁸ אך ניתן להסביר שהצורך בכיבוש וחלוקה הוא לא תנאי לחלות המצוה כפי שמצינו תנאים דומים להתחייב במצוות התלויות בארץ (כמו תרומות ומעשרות ושביעית), אלא שהוא תנאי הכרחי כדי שהבית יהיה אכן ביתו של המנוגע. כך הם דברי הספרא מצורע פרשה ה, ב:

לאחזה – עד שיכבשו. מנין אתה אומר כיבשו אבל לא חילקו, חילקו למשפחות ולא חילקו לבית אבות, ואין כל אחד ואחד מכיר את שלו, יכול יהו מטמאין בנגעים? תלמוד לומר: "ובא אשר לו הבית" (ויקרא יד, לה), עד שיהא כל אחד מכיר את שלו.

דברי הספרא מובאים גם בגמרא יומא יב ע"א:

לאחזה – עד שיכבשו אותה. כבשו אותה ולא חלקה לשבטים, חלקו לשבטים ולא חלקו לבית אבות, חלקו לבית אבות ואין כל אחד מכיר את שלו, מניין? תלמוד לומר: "ובא אשר לו הבית" (ויקרא יד, לה) מי שמיוחד לו, יצא אלו שאין מיוחד לו.

מכאן שהצורך בכיבוש וחלוקה הוא על מנת להגיע בסיכומו של דבר לכך שאכן הבית הוא ביתו האישי של המנוגע. שיכיר את שלו, ושיהיה זה בית המיוחד לו. מסיבה זו אין חלים דיני נגעי בתים במקומות נוספים בתוך ארץ ישראל אם הם לא בית המיוחד לאדם. ירושלים, המקדש, בית של גוי ועוד, כל אלה אין בהם דיני נגעים. כך בספרא מצורע פרשה ה, ה:

אחזתכם – אחזה מטמאה בנגעים ואין ירושלים מטמאה בנגעים. א"ר יהודה: אני לא שמעתי אלא בית המקדש בלבד. ר' ישמעאל אומר אחזתכם – אחזתכם מטמאים בנגעים ואין אחזת גוים מטמאים בנגעים.

אין צורך בכיבוש וחלוקה לשם חלות המצוה, כפי שמצינו בתרומות, מעשרות ושביעית, שלגביהן הבחינו בין כיבוש עולי מצרים ועולי בבל. נראה שדברי הרב יעקב עמדין המבחין בין חובת תר"מ לחובת הישיבה בארץ נכונים בהקשר בית מנוגע, ודין בית מנוגע חל על פי גבולות הארץ לענין חובת הישיבה והדירה, ובתנאי שהבית הוא ביתו האישי של המנוגע. מכל מקום, עזה היא בתוך גבולות ההבטחה, ועל כן דין נגעי בתים נוהגים שם.

⁸. הרב יעקב אריאל, "רצועת עזה בהלכה", באהלה של תורה, חלק ד, עמ' 53-66.